

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Електронне видання

**ДЕМОКРАТІЯ:
ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ
(курс IFES України)**

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ
ПОСІБНИК**

Харків
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Електронне видання

**ДЕМОКРАТІЯ:
ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ
(курс IFES України)**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для студентів II курсу факультету адвокатури
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»

Харків
2023

Демократія: від теорії до практики (курс IFES України) :
навчально-методичний посібник для студентів II курсу
факультету адвокатури першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» /
уклад. Є. В. Ткаченко, В. І. Ковтун, К. О. Павшук. Харків: Нац.
юрід. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2023. 70 с.

У к л а д а ч і : Ткаченко Євген Володимирович
Ковтун Віталій Іванович
Павшук Катерина Олександрівна

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2023

ЗМІСТ

1. Вступ	4
2. Обсяг і структура навчальної дисципліни	6
3. Тематика, плани та методичні вказівки до проведення семінарських та практичних занять курсу «Демократія: від теорії до практики (курс IFES України)»	9
4. Самостійна робота здобувачів вищої освіти	41
5. Глосарій до курсу «Демократія: від теорії до практики (курс IFES України)»	45
6. Список літератури до курсу «Демократія: від теорії до практики (курс IFES України)»	58
7. Питання до заліку «Демократія: від теорії до практики» для студентів заочної форми навчання	66

ВСТУП

Мета й завдання навчальної дисципліни

Інноваційний та інтерактивний курс з громадянської освіти для університетів «Демократія: від теорії до практики» розроблений спеціально для України за прикладом курсу IFES з громадянської освіти, що став надзвичайно успішним у Грузії; цей курс був представлений IFES у 2011 році у кількох відібраних університетах Грузії, і зараз пропонується в більшості акредитованих університетах по всій країні та постійно користується популярністю та попитом серед студентів, викладачів та ректорів. Наскрізно у курсі вивчаються такі теми: гендерна рівність, права меншин, права осіб з інвалідністю, забезпечення громадянських прав, належне урядування, корупція, верховенство права, медіаграмотність, використання цифрових технологій, різноманіття, роль молоді тощо. Основний компонент курсу – це проект, який студенти реалізовуватимуть упродовж курсу. У поступовому, керованому процесі студенти працюватимуть у групах, щоб визначити питання у суспільстві, які вони визнають проблемними і які вони у подальшому досліджуватимуть, пов'язуючи їх з темами курсу. Насамкінець, перед студентами стоятиме завдання розробити план дій, спрямований на практичне вирішення цих проблемних питань. На власному досвіді студенти будуть розвивати знання, формувати навички та ставлення, необхідні соціально активному та свідомому громадянину.

Мета навчальної дисципліни – формування у студентів необхідних знань, навичок і ставлень, пов'язаних з ефективною (поінформованою, компетентною) демократичною взаємодією громадян у суспільстві.

Завдання:

розуміння доктринальних питань становлення та розвитку демократичного врядування;

надання знань про конституційні принципи демократії, їх роль та значення для побудови соціальної, економічно розвинутої держави;

формування переконання, що права людини та механізми їх захисту дають можливість ефективної співпраці з органами публічної влади та створення дієвої системи контролю за органами місцевого самоврядування;

розвиток здібностей до осмислення реалізації демократичних функцій громадянського суспільства;

вироблення чіткого розуміння необхідності оволодіння знаннями та вміннями про те, що у ході проведення мирних зібрань, створення волонтерських рухів, впливу громадянської культури та громадянських чеснот вирішальна роль належить громадянину;

формування розуміння важливості громадської участі у демократичній державі;

привиття готовності долучатися до вирішення суспільних проблем та навчання використовувати для цього інструменти громадської участі, доступні в Україні.

ОБСЯГ І СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

2.1. Для здобувачів вищої освіти денної форми навчання

№ з/п	Т е м а	Всього годин	У тому числі		
			лекції	практичні заняття	самостійна робота
1	2	3	4	5	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.					
Теоретичні засади демократичного врядування.					
Права людини та механізми їх захисту					
1	Формування суспільства та держави	14	2	2	10
2	Філософські засади демократичного врядування	14	2	2	10
3	Принципи демократії	14	2	2	10
4	Права людини	18	4	4	10
	Механізми захисту прав людини	18	4	4	10
Усього		78	14	14	50
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.					
Конституціоналізм, ліберальна демократія та розвиток демократії в Україні					
5	Конституціоналізм, ліберальна демократія та їх розвиток в Україні	14	2	4	8
6	Система демократії в Україні та механізм її реалізації	14	2	4	8
Усього		28	4	8	16
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3.					
Роль громадянського суспільства та громадянина в умовах демократії					
7	Громадянське суспільство і демократія	12	2	2	8
8	Загальна характеристика та структура громадянського суспільства в Україні	12	2	2	8
1	2	3	4	5	6

9	Роль громадянського суспільства в демократичних реформах у Східній Європі	14	2	2	10
10	Громадянськість та демократія	16	4	2	10
11	Активне громадянське населення. Методи громадянської участі	16	4	2	10
12	Захист студентських проєктів	4		4	
Усього		74	14	14	46
Усього/ кредитів ECTS		180/ 6,0	32	36	112

*2.2. Для здобувачів вищої освіти
заочної форми навчання*

№ з/п	Т е м а	Всього годин	У тому числі		
			лекції	практичні заняття	самостійна робота
1	2	3	4	5	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.					
Теоретичні засади демократичного врядування.					
Права людини та механізми їх захисту					
1	Формування суспільства та держави	13	-	-	13
2	Філософські засади демократичного врядування	15	2	-	13
3	Принципи демократії	15	2	-	13
4	Права людини	17	2	2	13
	Механізми захисту прав людини	13	-	-	13
Усього		73	6	2	65
1	2	3	4	5	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.					

Конституціоналізм, ліберальна демократія та розвиток демократії в Україні					
5	Конституціоналізм, ліберальна демократія та їх розвиток в Україні	13	-	-	13
6	Система демократії в Україні та механізм її реалізації	17	2	2	13
Усього		30	2	2	26
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. Роль громадянського суспільства та громадянина в умовах демократії					
7	Громадянське суспільство і демократія	15	2	-	13
8	Загальна характеристика та структура громадянського суспільства в Україні	15	2	-	13
9	Роль громадянського суспільства в демократичних реформах у Східній Європі	13	-	-	13
10	Громадянськість та демократія	15	2	-	13
11	Активне громадянське населення. Методи громадянської участі	17	2	2	13
12	Захист студентських проектів	2		2	
Усього		77	8	4	65
Усього/ кредитів ECTS		180/ 6,0	16	8	156

ТЕМАТИКА, ПЛАНИ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПРОВЕДЕННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ КУРСУ

«Демократія: від теорії до практики (курс IFES України)»

Тема 1. ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ

П л а н

1. Функції держави.
2. Принципи демократії. Застосування принципів демократії.
3. Механізми демократії в державному урядуванні. Система стримувань та противаг.
4. Прозорість уряду як надавача послуг. Безпека і захист громадського порядку.
5. Захист приватної власності. Забезпечення економічного добробуту. Забезпечення соціальної справедливості.
6. Позитивні та негативні зобов'язання держави щодо гарантування прав людини. Трирівнева типологія зобов'язань держави: поважати, захищати та забезпечувати здійснення прав людини.

Методичні рекомендації. На першому практичному занятті відбувається ознайомлення з деякими філософськими основами та концепціями походження держави. Студенти обговорюють основні функції сучасної держави: захист приватної власності, забезпечення економічного добробуту, забезпечення соціальної справедливості; позитивні та негативні зобов'язання держави щодо гарантування прав людини. Студенти також обмірковують роль держави поважати, захищати та забезпечувати здійснення прав людини.

Формат заняття. Дискусійне обговорення зі студентами основних функцій держави, безпеки, а також захист громадського

порядку, приватної власності, захист вразливих груп населення, забезпечення економічного добробуту, забезпечення соціальної справедливості.

Теми для обговорення

1. Історичні типи держави. Критерії типології держави.
2. Чинники, що впливають на сучасну динаміку змісту функцій держави.
3. Особливості юридичного підходу до розуміння функцій держави.
4. «Загальна воля», «Війна всіх проти всіх», «Рациональні люди».
5. Електронна демократія. Прозорість уряду як надавача послуг.

Література

1. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: підручник курсу. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 288 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
2. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: посібник для студентів. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 100 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Student-Handbook-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
3. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.
4. Загальна теорія права : підручник / О. В. Петришин, В. В. Лемак, С. І. Максимов та ін.; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2020. 568 с.
5. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваїте, 2015. – 392 с.

6. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти : монографія / В. І. Ковтун ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків : Фактор, 2014. 216 с.

7. Європейська комісія «За демократію через право» (венеційська комісія) Мірило правовладдя 2013 р. Режим доступу:

<https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>

Тема 2. ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

П л а н

1. Природний стан та суспільний договір.
2. Концепція та походження влади.
3. Створення та еволюція демократії.
4. Поняття «суспільство». Формування суспільства та держави-нації.
5. Характер відносин особистості та держави.
6. Роль державної влади в умовах демократії: забезпечення безпеки та порядку, захист приватної власності та прав людини, захист вразливих верств населення, забезпечення економічного добробуту. Підходи до визначення зобов'язань держави перед громадянами.

Методичні рекомендації. На практичному занятті студенти ознайомляться з деякими філософськими основами, еволюцією та концепціями демократії.

Студенти обмірковують роль органів влади та громадянина в демократичному суспільстві. Крім того, студенти обговорюють питання взаємовідносин особистості та держави, формування суспільства та держави-нації, а також з'ясовують роль державної влади в умовах демократії.

Формат заняття. Вправи «Демократія: думки, які варто обговорити», «Чому люди згодні поступитися майном або свободами?».

Теми для обговорення

1. Природний стан. Загальне благо.
2. Томас Гоббс: «Війна всіх проти всіх».
3. Жан-Жак Руссо: «Загальна воля».
4. Джон Локк: «Раціональні люди».
5. Освічений власний інтерес.
6. Концепція розумного егоїзму.
7. Конкуруючі інтереси особистості та держави, які можуть призвести до конфлікту; як їх вирішити та чи варто віддавати перевагу інтересам держави чи особи.
8. Якими є переваги та проблеми, пов'язані з природним станом, для людини та суспільства.

Література

1. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: підручник курсу. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 288 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
2. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: посібник для студентів. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 100 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Student-Handbook-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
3. Thomas Hobbes, Edwin Curley. Leviathan (2007). Hackett. p. 76. Джерело перекладу цитати: Гоббс Т. Левіафан. Пер. з англ. - К.; Дух і Літера, 2000. - 606 с.
4. John Locke. "Two Treatises of Government" <https://www.britannica.com/biography/John-Locke#ref1023433>. Цитата за виданням Локк Дж. Сочинения: В 3 т. — Т. 3. — М.: Мысль, 1988. сс. 137–405.

5. Barbara Allen. "Alexis de Tocqueville on Civic Virtue and Self-Interest Rightly Understood in American Democracy." Presented at Annual Meeting of the American Political Science Association Meetings, Boston, Massachusetts, September 2-6, 1998.

6. Основи демократії : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Третє видання, оновлене і доповнене / За заг. ред. А. Ф. Колодій. Львів : Астролябія, 2009. 832 с.

7. Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. Київ : ДП "Вид. дім "Персонал", 2011. 230 с.

8. Токвіль А. Про демократію в Америці. У двох томах. Пер. з франц. Г. Філіпчука та М. Москаленка; передмова А. Жардена. Київ : Видавничий дім "Всесвіт", 1999. 590 с. URL: <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm> (дата звернення 20.06.2021).

9. Патнем Р. Д. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії. Пер. з англ.; під заг. кер. В. Ющенко . Київ : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. 302 с.

Тема 3. ПРИНЦИПИ ДЕМОКРАТІЇ

П л а н

1. Принципи сучасної демократії.
2. Громадська участь.
3. Принцип рівності.
4. Політична толерантність.
5. Принципи підзвітності та прозорість.
6. Регулярні чесні та вільні вибори.
7. Економічна свобода.
8. Протидія зловживанню службовими повноваженнями.
9. Визнання результатів виборів.
10. Права людини.
11. Багатопартійна система.
12. Верховенство права.
13. Сучасна демократія.

Методичні рекомендації. Студенти використовуватимуть вивчені напередодні принципи демократії для аналізу глобальних подій, і, відповідно, зможуть краще розуміти значення цих принципів. Крім того, вивчається значення медіаграмотності та її важливість у сучасному суспільстві, яка є невід’ємною характеристикою відповідальної та поінформованої участі громадян.

Формат заняття. Перша вправа «Принципи демократії. Прогулянка галереєю» допоможе студентам розширити розуміння принципів демократії. Під час вправи студенти вивчають та спів ставляють різноманітні текстові матеріали, зображення чи цитати, розміщені в аудиторії. Ця вправа дає можливість познайомитися з принципами, що асоціюються з демократією.

Друга вправа «Відповідальне споживання інформації у цифрову епоху» направлена на формування навичок медіаграмотності.

Теми для обговорення

1. Функції держави.
2. Безпека і захист порядку. Макс Вебер.
3. Економічний добробут. Адам Сміт.
4. Принципи демократії.
5. Сучасна демократія.

Література

1. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: підручник курсу. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 288 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>

2. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: посібник для студентів. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 100 с. <https://ifesukraine.org/wp->

content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Student-Handbook-v2-2019-08-29-Ukr.pdf

3. Max Weber. "Politics as Vocation." <http://anthropos-lab.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Weber-Politics-as-a-Vocation.pdf>

4. Direct Democracy in Europe : A Comprehensive Reference Guide to the Initiative and Referendum Process in Europe / Edited by B. Kufmann, M. Dane Waters. — Durham, 2004.

5. "Democracy for All." Street Law Inc., 2015. http://streetlaw.org/en/Page/915/Table_of_Contents_Democracy_for_All

6. Churchill, Winston. A History of the English-Speaking Peoples, 1956. Volume I, c. 256.

7. Arlene Mayerson. "The History of Americans with Disabilities Act." Disability Rights Education & Defense Fund, 1992. <http://law.marquette.edu/s3/site/docs/psconference/history-of-ada.pdf>

8. Chris Bergeron. Activists Seek More from Americans with Disabilities Act. MetroWest Daily News, 24 May 2011, <http://www.metrowestdailynews.com/archive/x1078554340/Activists-seek-more-from-Americans-with-Disabilities-Act#ixzz1RMz6XKA7>

9. Kate McGeown. "Life under Burma's Military Regime" <http://news.bbc.co.uk/2/hi/5071966.stm>

10. Thomas Bell. "Aung San Suu Kyi punished with house arrest in Burma" <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/burmamyanmar/6010704/Aung-San-Suu-Kyi-punished-with-house-arrest-in-Burma.html>

11. John Emerich Edward Dalberg Acton, et al. Historical Essays & Studies. Macmillan and Co., 1907.

12. SlinkoT., LetnianshynL., BayrachnaL, TkachenkoY. 'The Rule of Law principle in the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine' (2022) Access to Justice in Eastern Europe. № 1 (13) P. 165-177. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.1-n000099>

13. Патнем Р. Д. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії. Пер. з англ.; під заг. кер. В. Ющенко . Київ : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. 302 с.

14. Барабаш Ю. Установча влада українського народу як конституційний феномен. Право України. 2009. № 11

Тема 4. ПРАВА ЛЮДИНИ

П л а н

1. Сутність та природа прав людини.
2. Еволюція прав людини.
3. Покоління прав людини.
4. Індивідуальні та колективні права.
5. Сутність громадянських, політичних, соціально-економічних та культурних прав людини.
6. Зобов'язання держави щодо прав людини: поважати, захищати, втілювати.
7. Негативні та позитивні права.

Методичні рекомендації. Студенти ознайомлюються з концепцією та еволюцією визнання прав людини, а також різними підходами у тлумаченні та застосуванні прав людини у різних культурах та країнах. На цьому занятті студенти також дізнаються про міжнародні стандарти та українське законодавство у цій сфері.

Формат заняття. Вправи «Континуум – Балансування індивідуальних прав» та «Визначення прав людини». За допомогою запропонованих вправ студенти досліджують за яких умов та принципів можуть бути обмежені права людини, та деякі виклики, які виникають при визначенні та відстоюванні прав людини, уважно розглядаючи питання права на приватне життя в цифровій сфері.

Теми для обговорення

1. Поняття прав людини.
2. Загальна характеристика права на свободу вираження.
3. Міжнародна хартія прав людини.

4. Обмеження прав особистості.
5. Гідність, свобода, рівність, толерантність, демократія та справедливість як основа розуміння прав людини.
6. Еволюція прав людини на українських землях.

Література

1. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: підручник курсу. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 288 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>

2. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: посібник для студентів. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 100 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Student-Handbook-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>

3. Hammurabi's Code: An Eye for an Eye. Ushistory.org, Independence Hall Association, www.ushistory.org/civ/4c.asp

4. Whipps, Heather. "What Is the Magna Carta?" Live Science, www.livescience.com/2458-magnacarta-changed-world.html.

5. "Declaration of Independence: A Transcription." National Archives and Records Administration, National Archives and Records Administration, www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript.

6. Dakhova I., Tkachenko Ye., Zozuliak Z. 'The protection of the rights of national minorities and indigenous peoples in Ukraine: theory and practice' 2021. 4 (12) Access to Justice in Eastern Europe. P. 146-162. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.4-n000090.

7. Ahmed T. The European Union and Human Rights: An International Law Perspective / T. Ahmed, I. de Jesus Butler // The European Journal of International Law. – 2006. – Vol. 17. – No 4. – P. 771–801.

8. Evan J. Criddle and Evan Fox-Decent Human Rights, Emergencies, and the Rule of Law / J. Evan // Human Rights Quarterly. – Vol. 34. – No. 1. – 2012. – P. 39–87

9. “History of the Document.” United Nations, www.un.org/en/sections/universal-declaration/history-document/.

10. “Where Do You Stand?” Amnesty International <http://www.amnestyusa.org/resources/educators/lesson-plans>

11. Berlin, Isaiah. “Four Essays on Liberty.” Oxford University Press, 1969

12. Алексі Р. Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі // Філософія прав людини / За ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна / Пер. з нім. – К.: Ніка–Центр, 2008. – С. 172–189.

13. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація / П. М. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 1. – С. 19–29.

14. Савчин М. В. Систематика судового захисту у світлі зобов’язальної природи прав людини / М. В. Савчин // Слово Національної школи суддів України, 2016. – № 3. – С. 6–18. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/11740>

15. Чуб О. О. Універсальні міжнародно-правові стандарти політичних прав громадян / О. О. Чуб // Проблеми законності: Акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В.Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 102. – 278 с. – С. 21–28.

Тема 5. МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

П л а н

1. Засоби захисту прав людини.
2. Нормативні засоби захисту прав і свобод людини. Положення Конституції України, спрямовані на захист прав особи.
3. Інституції, що здійснюють захист прав людини.
4. Системи захисту прав людини: універсальна та регіональні. Європейський суд з прав людини.
5. Національні механізми захисту прав людини: дієве законодавство, правоохоронні органи, судова система,

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, громадські організації.

6. Основні документи в галузі захисту прав людини: Загальна декларація прав людини, Європейська Конвенція з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Особливості захисту прав вразливих верств населення. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про права дитини, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Конвенція про права осіб з інвалідністю. Захист прав людини під час воєнних дій.

Методичні рекомендації. Студенти вивчають міжнародні договори, які стосуються прав людини, а також механізми захисту цих прав на міжнародному рівні та в Україні. Демократія будується на переконанні, що головна роль органів влади в демократії полягає у захисті прав людей. Студенти мають продемонструвати всебічне розуміння прав людини під час виконання запропонованих вправ.

Формат заняття. Вправи «Відповідальне споживання інформації у цифрову епоху», «Механізми захисту прав людини в Україні» та аналітична дискусія «Чи потрібно запровадити обмеження на політичну рекламу в Україні?».

Протягом цього тижня студенти продовжуватимуть вивчати тему прав людини та дізнаються про велику кількість міжнародних договорів, які визначають права людини, а також про механізми захисту цих прав на міжнародному рівні та в Україні. Ці теми студенти можуть опрацювати самостійно завдяки додатковій вправі «Механізми захисту прав людини в Україні». Основна вправа цього тижня направлена на розвиток навичок цифрової грамотності студентів. Ці навички є одними з найголовніших характеристик відповідальної та поінформованої участі громадян. Крім того, медіаграмотність займає важливе місце в контексті проведення дослідження в рамках студентського проєкту.

Теми для обговорення

1. Розвиток уявлень про права людини в Україні.
2. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод.
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права.
4. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.
5. Конвенція про права дитини.
6. Рамкова конвенція про захист національних меншин.
7. Конвенція про права осіб з інвалідністю.
8. Інституційні механізми захисту прав людини.

Література

1. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: підручник курсу. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 288 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
2. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: посібник для студентів. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 100 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Student-Handbook-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
3. “Civic Oath of Chersonesos.” About Chersonesos, Project “Megarica”, www.chersonesos.org/?p=museum_coll_ep3&l=eng.
4. “Codification of the Law in the Grand Duchy of Lithuania - Aleksandras Plateris.” On the Origin of the Name of Lithuania - Tomas Baranauskas, www.lituanus.org/1965/65_2_03_Plateris.html.
5. Dembour M.-B. Gaygusuz Revisited: The Limits of the European Court of Human Rights’ Equality Agenda / M.-B. Dembour // Human Rights Law Review. – Vol. 12. – Issue 4. – 2012. – P. 689–721.
6. Fuglistaler G. The Principle of Subsidiarity and the Margin of Appreciation Doctrine in the European Court of Human

Rights' Post2011 Jurisprudence / G. Fuglistaler. – Lausanne : IDHEAP, Institut de hautes etudes en administration publique, Universite de Lausanne. 2016. – Режим доступу: https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_A4FA8A7A4A0B.P001/RE F

7. Tkachenko Yevhenii, Tetiana Slin'ko Ensuring Person's Language Rights in the Educational Sphere in Ukraine (Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021) URL: <https://www.atlantispress.com/proceedings/eler21/125954391>)

8. Slinko T, Uvarova O, 'Freedom of Expression in Ukraine: (Non) sustainable Constitutional Tradition' (2019) 9(3) Baltic Journal of European Studies 25-42.

9. Дахова І.І., Чуб О.О. Право на доступ до інформації vs право на приватність в контексті законодавства України про запобігання корупції. Вісник Харківського Національного університету імені В.Н. Каразіна. 2016. Серія «Право». № 1084. С. 65-70.

10. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

11. Антонович М. «Україна в міжнародній системі захисту прав людини». Київ, 2000.

12. Greer S., Wildhaber L. Revisiting the Debate about 'constitutionalising' the European Court of Human Rights / S. Greer and L. Wildhaber // Human Rights Law Review. – Vol. 12. – Issue 4. – 2012. – P. 655–687.

13. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів / Т. І. Фулей. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.

14. Дудаш Т. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект) / Т. Дудаш // Право України. – 2010. – № 2. – С. 173–179.

15. Пошва Б. М. Прецедентна практика Європейського суду з прав людини і питання вдосконалення кримінального судочинства в Україні щодо захисту права на свободу та особисту недоторканність / Б. М. Пошва // Вісн. Вищої ради юстиції. – № 1 (5). – 2011. – С. 6– 39.

16. Погребняк О. С. Рішення Європейського суду з прав людини як частина національного законодавства / О. С. Погребняк // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 71. – С. 154– 161. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_71_27.

17. Звернення Верховної Ради України «До парламентів і народів світу». <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1927-12>

18. “What Is International Humanitarian Law?” International Committee of the Red Cross, www.icrc.org/eng/assets/files/other/what_is_ihl.pdf.

19. “The History of International Humanitarian Law.” Information Platform Humanrights.ch, www.humanrights.ch/en/standards/international-humanitarian-law/history/

20. “International Law of Human Rights, Dictionary-Guide.” Tbilisi, 2005. p. 78.

21. “European Court of Justice for Data Protection.” Tbilisi, 2015. p. 19.

22. “Human Rights in Ukraine – 2008. Human Rights Organizations’ Report.” Human Rights in Ukraine, khpg.org/en/index.php?r=2.6.12.5.

23. «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права». Ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043

24. «Конвенція Організації Об’єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207

25. “Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence.” Council of Europe, rm.coe.int/1680096e45 .

26. “Convention on the Rights of the Child.” United Nations, <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf>

27. Sakvarelidze, P. "Dictionary of Human Rights." Tbilisi, 1999.

28. "Framework Convention for the Protection of National Minorities." Council of Europe. <https://rm.coe.int/16800c10cf>

29. "Convention on the Rights of Persons with Disabilities." United Nations, <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>

30. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>

Тема 6. КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ, ЛІБЕРАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ ТА ЇХ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ

П л а н

1. Конституційна держава.
2. Розуміння поняття «конституціоналізм». Виклики для конституційних демократій.
3. Україна і конституціоналізм.
4. Народний суверенітет.
5. Форми правління: президентська, парламентська, змішана.
6. Загрози демократії (популізм, авторитаризм та тоталітаризм, низький рівень залученості громадян, тощо) та підтримка її сталого розвитку.
7. Поділ влади в Україні.

Методичні рекомендації. На цьому тижні студенти вивчають особливості органів влади, які сприяють функціонуванню демократії. Студенти також дізнаються, що факт наявності цих особливостей ще не є запорукою стабільної демократії. Також студенти проаналізують, яким чином демократичними системами можна маніпулювати, до яких

руйнівних наслідків це може призводити для суспільства, і чому принципи демократії потрібно постійно зміцнювати.

Формат заняття. Вправи «Людський барометр. Скільки влади повинен мати уряд?» та «Уроки історії: від демократії до тоталітаризму. Аналіз конкретного прикладу». У вправі «Людський барометр. Скільки влади повинен мати уряд?» буде розглядатися потреба балансу між незалежністю і підконтрольністю органів влади. В додатковій вправі «Уроки історії: від демократії до тоталітаризму. Аналіз конкретного прикладу», студенти проаналізують, яким чином демократичними системами можна маніпулювати, до яких руйнівних наслідків це може призводити і чому принципи демократії потрібно постійно зміцнювати.

Теми для обговорення

1. Виклики для конституційних демократій.
2. Сучасна епоха та конституціоналізм в Україні.
3. Розвиток конституціоналізму на українських землях (Руська правда, Литовські Статути, Конституція Пилипа Орлика, Універсали Української Народної Республіки, Конституції СРСР, Конституція України та етапи її трансформації).
4. Популізм.
5. Авторитаризм та тоталітаризм.

Література

1. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: підручник курсу. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 288 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
2. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: посібник для студентів. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 100 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Student-Handbook-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>

3. Slin'ko, Tetiana. Tkachenko, Yevhenii. Constitutional law and the constitutionality criterion of state bodies' acts. Wissenschaftlich-Praktischer Sammelband zum 10-jährigen Jubiläum der DUJV. 2020. Hamburg. Band 3. S. 70-90.

4. Барабаш Ю. Г. Український конституціоналізм як пріоритетний об'єкт наукових досліджень / Ю. Г. Барабаш // Наука конституційного права України: сучасний стан та напрямки розвитку / за ред. А. П. Гетьмана. – Х.: Право, 2009. – С. 93-99.

5. Бориславська О. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз : монографія / О. Бориславська. – Харків : Право, 2018. – 384 с.

6. Гурієв С., Трейсман Д. Як змінюються обличчя тиранії в ХХІ столітті». Видавництво BookChef, 2023 р. 432 с.

7. Литвинов О. Республіканський принцип як ключова засада сучасного конституціоналізму / О. Литвинов // Вісник Конституційного Суду України : загальнодержавне періодичне видання. – 2013. – N 2. – С. 80-87.

8. Оніщук М. Відповідальне правління і народний суверенітет: нотатки до конституційного творення / М. Оніщук, М. Савчин // Вісник Національної Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2013. - 2013 р. №2(73). – С. 115-125.

9. Речицький В. Прості цінності конституціоналізму. – Критика, № 1-2, 2011. http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=1018 Речицький В. Конституційне АБВ. – Харків: Харківська правозахисна група, Видво «Права людини», 2016.

10. Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.

11. Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму: курс лекцій / П. Б. Стецюк. – Ч. 1. – Л., 2003. – 232 с.

12. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм / В. М. Шаповал. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.

13. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції: навч. посіб. / С. Шевчук. – Х.: Консум, 2002. – 394 с.

14. Шевчук С. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза і співвідношення / С. Шевчук // Право України. – 2010. – № 3. – С. 52-61.

15. Шевчук С. Історія конституціоналізму. Від Святого письма до конституційного тексту. Елементи конституціоналізму. // Юридичний журнал, № 10, 2008.

Тема 7. СИСТЕМА ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ ТА МЕХАНІЗМ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

П л а н

1. Демократичне врядування. Риси демократичного і недемократичного режимів. Підзвітність влади.

2. Законодавча, виконавча та судова влада в Україні. Система стримувань і противаг.

3. Вибори, виборчі системи, політичні партії та їхні функції. Роль виборів у демократії.

4. Політичні партії та формування партійної системи в Україні.

5. Прозорість влади.

Методичні рекомендації. На цьому практичному занятті студенти ознайомляться з чинниками, які сприяють підтримці демократії.

Деякі з них є більш універсальними, а деякі – більше характерні для України. Також студентами буде розглянута роль політичних партій у демократії. Під час виконання запропонованої вправи студенти зможуть проаналізувати сучасну ситуацію з політичними партіями в Україні та подумати, яким чином можна покращити умови для їх функціонування

Формат заняття. Вправа: «Які функції політичних партій?», під час виконання якої студенти зможуть краще зрозуміти особливості функціонування політичних партій,

проаналізувати їх та обмінятися думками з одногрупниками. Завдання спрямоване на досягнення наступних цілей: оцінка та усвідомлене ставлення до функцій, які політичні партії виконують у демократії, аналіз інформації про політичні партії в Україні. За результатами виконання вправи студентам необхідно створити повідомлення у соцмережах про ситуацію з політичними партіями в Україні з метою інформування співгромадян.

Теми для обговорення

1. Роль влади у вирішенні проблем суспільства за демократичного врядування.
2. Форми безпосередньої демократії. Сутність представницької демократії та особливості її застосування в Україні.
3. Сутнісне значення референдуму в системі демократії.
4. Політичні партії – перспективи фінансування та участь у виборах. Прозорість діяльності влади.
5. Перспективи застосування новітніх форм безпосередньої демократії в Україні (народна законодавча ініціатива).

Література

1. Барабаш Ю. Г. Конституційний вимір української демократії (історико-теоретичні нотатки) / Ю. Барабаш // Право України. – 2014. – № 7. – С. 137–145.
2. Барабаш Ю.Г. Питання демократії в правових позиціях Конституційного Суду України / Ю.Г. Барабаш // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4. – С. 82–87.
3. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія / О.М. Бориславська. Харків: Право, 2018. 384 с.
4. Головатий С.П. Про людські права. Лекції. / С.П. Головатий. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.

6. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: підручник курсу. Міжнародна фундація виборчих систем. 2018. 280 с.

7. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: **посібник для студентів**. Міжнародна фундація виборчих систем. 2018. 60 с.

8. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: Навч.-метод. посіб. [Текст] / Т.І. Дудаш. К.: Алерта, 2013. 368 с.

9. Конституційне право України : підручник / [Т.М. Слінько, Л.І. Летнянчин, Ф.В. Веніславський та ін.] ; за заг. ред. Т.М. Слінько. Харків : Право, 2020. 592 с.

10. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Мелешевич. – К.: ВАІТЕ, 2021. – 528 с.

11. Павшук К. О. Демократичні засади конституційного ладу України: монографія. – Х : Юрайт, 2016. – 200 с.

12. Речицький В. Неформальний конституціоналізм-II. Друге, доповнене видання / В.В. Речицький. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2021. 440 с.

13. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія / М.В. Савчин. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.

14. Скрипнюк О.В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О.В. Скрипнюк. – К., Логос. – 2006. – 368 с.

Тема 8. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕМОКРАТІЯ

П л а н

1. Ключові характеристики громадянського суспільства.
Умови для процвітання громадянського суспільства.

2. Свобода об'єднань і свобода вираження поглядів.

3. Делегування соціальних обов'язків і децентралізація влади.

4. Культура довіри та співпраці соціального капіталу.

Методичні рекомендації. На цьому практичному занятті студенти ознайомлюються з важливими функціями, які виконують організації громадянського суспільства (ОГС) в розвинутих демократіях. Запропонована на цьому тижні вправа дає можливість студентам дізнатися більше про баланс між правом на свободу вираження і свободу об'єднань (які є важливою передумовою для функціонування громадянського суспільства) та обов'язком держави забезпечувати стабільні й безпечні умови функціонування суспільства і захищати індивідуальні права людини.

Формат заняття. Вправа: «Дебати: Наскільки широким може бути право на свободу вираження та об'єднань онлайн?». Під час цієї вправи студенти розглядатимуть важливість свободи об'єднань та свободи вираження у здоровій демократії та поміркують над тим, як ці свободи поєднуються із зобов'язаннями органів влади захищати всіх членів суспільства та підтримувати мир.

Студенти будуть обговорювати право організації громадянського суспільства на існування навіть тоді, коли саме існування організації може становити загрозу безпеці громадян.

Теми для обговорення

1. Умови для розвитку громадянського суспільства. Елементи, які є передумовами повноцінного розвитку громадянського суспільства.

2. Цінність права на свободу слова та об'єднань. Право контрверсійної організації на свободу вираження та об'єднань з різних точок зору.

3. Принцип децентралізації влади й делегування соціальних та інших обов'язків незалежним інституціям?

4. Сутність культури довіри та співпраці між членами суспільства та верховенство права.

5. Огляд історії громадянського суспільства в Європі. Громадянська активність й функції громадянського суспільства – Польща, Чехословаччина/Чехія, Румунія та Україна.

Література

1. Берченко Г.В. Громадянське суспільство в Україні (конституційні аспекти): монографія.Х.: Юрайт, 2014. – 208 с.

2. Berchenko H., Barabash Y. Freedom of Speech under Militant Democracy: The History of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine // Baltic Journal of European Studies. – 2019. – P. 3-24

3. Бернацький, Б. В. Формування української моделі заборони політичних партій у світлі міжнародних стандартів і практик [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 – Міжнароднеправо / Б. В. Бернацький ; наук. кер. В. А. Василенко ; офіц. опон.: М. В. Буроменський, І. М. Городиський ; Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.". - Київ : Б. в. , 2019. - 19 с.

4. Берченко Г.В. Декомунізація як елемент озброєної демократії Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм : Х Тодиків. читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів (27-28 жовт. 2017 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Права людини, 2017. – С. 40-42

5. Шевчук С.В. Європейські стандарти обмеження люстраційних заходів: правовий аспект // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — № 2(45). — с. 32-42.

6. Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О.А., Семьоркіна О.М. — Київ, 2020. — 84 с.

7. Барабаш Ю. Г. Двадцять років незалежного поступу: втома від демократії чи утвердження нового конституційного проекту? / Ю. Г. Барабаш // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2011. - N 1. - С. 5-13.

8. Бернацький Б. В. Рішення Конституційного Суду України у справі про заборону компартії України у світлі

концепції войовничої демократії / Б. В. Бернацький // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. - 2017. - Т. 193. - С. 92-96.

9. Кушніренко О. Г. Доктрина «войовничої» демократії в діяльності Конституційного Суду України. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (29 жовтня 2021р., Чернівці) / редкол.: О.В. Щербанюк та ін. - Чернівці: 2021. С. 307-309.

10. Ткаченко Є. В. Контроль за владою в умовах демократичного суспільства / Є. В. Ткаченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. - 2013. - № 1062, Вип. 14. - С. 59-63. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1062_14_15.

Тема 9. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА СТРУКТУРА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

П л а н

1. Історичний огляд розвитку громадянського суспільства у Європі.

2. Роль громадянського суспільства у розбудові демократії (В. Гавел). Функції громадянського суспільства за Ларрі Даймондом.

3. Історичні передумови формування громадянського суспільства в Україні. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні.

4. Вплив громадянського суспільства на владу в Україні. Молодь та громадянське суспільство.

Методичні рекомендації. На цьому практичному занятті студенти проаналізують як громадянське суспільство може допомогти в здійсненні демократичної реформи (історичний та інституційний аспект).

Проаналізують такі демократичні традиції як свобода вираження поглядів та об'єднань, що мають важливе значення

для розвитку й підтримки активного громадянського суспільства в Україні.

Формат заняття. Вправа: «Медіація – метод мирного вирішення конфліктів». Під час виконання цієї вправи студенти опановують навички, які можуть бути використані для мирного врегулювання конфліктів у професійному, громадському та приватному житті. На цьому занятті студенти досліджуватимуть проблему недовіри між поліцією та членами громади, а також ситуацію, в якій громадяни об'єдналися заради просування своєї позиції. Завдяки цій вправі студенти також навчаються розглядати кілька точок зору і краще розуміти позиції інших сторін.

Теми для обговорення

1. Основні історичні етапи становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні.
2. Громадські рухи в Україні наприкінці XIX – початку XX століть.
3. Роль «Помаранчевої революції» в становленні громадянського суспільства в Україні?
4. Значення «Революції гідності» для розвитку громадянського суспільства в Україні?
5. Діяльність організацій громадянського суспільства щодо контролю за державною владою та вирішення суспільних проблем у період дії правового режиму воєнного стану.

Література

1. Берченко Г.В. Громадянське суспільство в Україні (конституційні аспекти): монографія. Х.: Юрайт, 2014. – 208 с.
2. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: посібник для студентів. Міжнародна фундація виборчих систем. 2018. 60 с.
3. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: моногр. Х.: Право. 2008. 220 с.

4. Осауленко С.В. Право на свободу об'єднання у політичні партії в Україні: конституційно-правовий аналіз: монографія / С. В. Осауленко ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". - Одеса : Гельветика, 2018. - 389 с.

5. Едіт Целлер, Роман Куйбіда, Роман Мельник. Дискреція адміністративних органів і судовий контроль за її реалізацією: Звіт. – Право-justice. – 2021. – 54 с. URL https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4857/zvit_dyskrecciia.pdf

6. Головатий Сергій. Про людські права. Лекції. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – і-xxiv, 760 с.

7. Христова Г. О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини: сучасні виклики: монографія. – Харків: Право, 2018. – 680 с.

8. Ковтун В. І. Конституційно-правова доктрина соціальних прав та свобод. Підприємництво, господарство і право. № 2. 2021. С. 148-152.

9. Ковтун В. І. Захист конвенційних прав в умовах політики жорсткої економії: аналітичний огляд. Вісник Національної асоціації адвокатів України. № 12 (49), 2018. С. 40-47.

10. Kovtun V. I. [Social rights after the global financial crisis: Europe and imension](#) / V. I. Kovtun, M. S. Kovtun // Financial and credit activity: problems of the oryand practice – 2018. – № 1. – С. 426-433.

11. Летнянчин Л. Свобода й людська гідність як фундаментальні конституційні цінності. Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня. Частина перша. – Київ: ВАІТЕ, 2021. С. 27 – 35.

12. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ, 2020. 462 с.

Тема 10. РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ДЕМОКРАТИЧНИХ РЕФОРМАХ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ

П л а н

1. Огляд та аналіз громадських рухів у комуністичній Європі. Історія Польщі: Рух «Солідарність». Історія Чехословаччини та Вацлава Гавела. Історія Румунії. Україна та «Революція на граніті».

2. Соціальний капітал: його поняття, характеристика, роль та функції.

3. Виклики для громадянського суспільства в умовах демократії: виклики, для органів влади та виклики для організацій громадянського суспільства.

Методичні рекомендації. На цьому практичному занятті студенти закріплюють знання про такі демократичні традиції як свобода вираження поглядів та об'єднань, що мають важливе значення для розвитку й підтримки активного громадянського суспільства та як саме по собі громадянське суспільство може бути демократичною силою в суспільстві.

Студенти обговорюють рухи, що проходили в Східній Європі в 1980-90-х р., з метою дослідження впливу розглянутих в прикладах організацій на трансформації суспільства й початок нової епохи в посттоталітарній державі - активного громадянського суспільства.

Формат заняття. Виконання вправи «Мозаїка». На прикладі Революції троянд у Грузії, антикорупційних протестів в Румунії, подій в Білорусі у 2020 р. та Революції гідності в Україні студенти визначають спільне та відмінне у цих подіях та фактори, які вплинули на розвиток подій.

Додаткова вправа: «Створення інформаційної кампанії про організації громадянського суспільства», в якій на базі проведених досліджень та набутих знань створити інформаційну кампанію, потрактувати навички адвокації, поглибити розуміння функцій інститутів громадянського суспільства.

Теми для обговорення

1. Роль організацій громадянського суспільства у просуванні демократичних реформ у Східній Європі у конкретних прикладах.
2. Співпраця між організаціями громадянського суспільства для досягнення поставлених цілей.
3. Типи діяльності, які приносять користь суспільству.
4. Взаємозв'язок між членством в організаціях, соціальним капіталом та ефективним представницьким врядуванням.

Література

1. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: підручник курсу. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 288 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
2. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: посібник для студентів. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 100 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Student-Handbook-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
3. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти : монографія / Г. В. Берченко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Юрайт, 2014. – 208 с.
4. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії. Луцьк : Вежа, 2007. 520 с.
5. Даль Р. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція. Харків : Каравела, 2002. 214 с.
6. Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. 1108 с.
7. Гелд Д. Демократія та глобальний устрій / Дейвід Гелд ; пер. О. Юдін, О. Межевікіна ; відп. ред. О. Юдін. – К. : Port-Royal, 2005. – 358 с.
8. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні. – Київ, 2016. – 170 с

9. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні : навч. посібник / [Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін.] – К. : Либідь, 2008. – 440 с.

10. Публічний діалог в системі політичної культури демократичного суспільства : монографія / О. М. Крутий, О. В. Радченко. – Х.: Вид-во АДНДУ, 2015. – 320 с.

Тема 11. ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ ТА ДЕМОКРАТІЯ

П л а н

1. Обов'язки громадян в умовах демократії. Переваги громадської участі.

2. Роль влади у створенні умов для громадської участі. Рівні залучення громадян до влади.

3. Громадянська культура. Громадянські чесноти. Оцінка рівня власної залученості.

Методичні рекомендації. На цьому занятті студенти продовжують дізнаватися про те, які дії громадяни можуть вживати для того, щоб покращувати свої громади та суспільство. З'ясовують сутність концепції громадянськості за Джоелом Вестхаймером та Йозефом Кагне: громадянин, який несе особисту відповідальність; громадянин, який бере активну участь; громадянин, орієнтований на справедливість та правосуддя.

Формат заняття. Виконання вправи «Оцінка методів громадянської участі» шляхом аналізу різних способів (методів) залучення людей до громадського та політичного життя, а також розглянути фактори, які впливають на вибір конкретного методу.

В якості додаткової вправи виконання «Семінар за методом Сократа: Який Ви тип громадянина?», який дозволяє замислитись над своєю роллю як громадянина.

Теми для обговорення

1. Безпосередні звернення та комунікація з органами влади.
2. Участь в громадських організаціях.
3. Моніторинг діяльності органів влади та посадових осіб.
4. Одержання інформації та моніторинг поточних подій.
5. Економічні заходи та підтримка політичних дій.
6. Волонтерська діяльність.

Література

1. Hayek Friedrich A. The Constitution of Liberty. Chicago: The University of Chicago Press, 1978. 568 p.
2. How Can Citizens Participate? We the People: The Citizen & the Constitution [Електроннийресурс] // The Center for Civic Education, 2nd Edition. – 1998. – Режимдоступудоресурсу: <http://www.civiced.org/resources/curriculum/lesson-plans/456-how-can-citizensparticipate>.
3. Tonge J. Does Citizenship Education Make Young People Better-Engaged Citizens? / J. Tonge, A. Mycock, B. Jeffery. // Political Studies. – 2012. – №60. – С. 578–602.
4. Бориславська О.М., Різник С.В. Організація державної влади в сучасному світі: конституційно-правова енциклопедія. Львів: ПАІС, 2013. 456 с.
5. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії. Луцьк : Вежа, 2007. 520 с.
6. Даль Р. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція. Харків : Каравела, 2002. 214 с.
7. Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. 1108 с.
8. Лук'янов Д. Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання) : [монографія] / Д. Лук'янов. – Х. : Право, 2007. – 320 с.

9. Хімченко О. Г. Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства : навч. посібник / О. Г. Хімченко. – К.: Професіонал, 2006. – 208 с.

10.Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика: монографія / В. В. Цветков ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Юридична думка, 2007. – 336 с.

Тема 12. АКТИВНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ. МЕТОДИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ УЧАСТІ

П л а н

1. Громадська участь в Україні: історія та сучасний стан.
2. Форми громадської участі в Україні, їх правове регулювання та практичне застосування.
3. Активність громадян та ефективність громадської участі в Україні. Волонтерські послуги або діяльність. Чинники, що впливають на участь громадян у демократичних процесах.
4. Громадянська культура. Врядкування в інтересах громадян. Громадянська участь в Україні. Громадянська діяльність на місцевому рівні в Україні.

Методичні рекомендації. На цьому занятті студенти вивчають важливість індивідуальних дій у демократії, форми громадської участі в Україні, їх правове регулювання та практичне застосування.

Формат заняття. Виконання вправи «Чотири кути. Методи громадянської участі». Виконуючи цю вправу, студенти починають аналізувати методи громадянської участі у демократичних суспільствах. Це методи, які вони застосовують вже зараз або можуть застосувати у майбутньому. Студенти розглядають плюси і мінуси обраних методів, аналізуючи власні відповіді та слухаючи обґрунтування вибору інших студентів. Завдяки цьому методу навчання студенти можуть сформулювати або вдосконалити наступні навички: здатність формулювати погляди, слухати інших, співпрацювати, оцінювати позиції інших. Також формуються такі важливі ставлення, як: готовність поважати різноманітність поглядів та усвідомлення того, що громадський дискурс може призвести до більш глибокого розуміння проблем.

Додаткова вправа: визначення упередженості в новинах з метою набуття навичок розпізнавати і відмежовувати фейкову і правдиву інформацію.

Теми для обговорення

1. Що означає громадянська участь та в чому полягає її важливість.
2. Система державного врядування, яка є більш орієнтованою на інтереси та потреби громадян.
3. Чинники, які впливають на залученість громадян у демократичні процеси.
4. Поінформованість громадян як важлива ознака активного громадянина. Боротьба з дезінформацією та пошук об'єктивної істини.

Література

1. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія / В. І. Бортніков ; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа, 2007. – 524 с.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.
3. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини – Київ: Основа, 2017. – 44 с.
4. Розенблум Н. Громадянські суспільства : лібералізм і моральні впливи плюралізму. Ї. 2001. № 21. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/rosenblum.htm>).
5. Указ Президента України № 68/2016 Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#n20> (дата звернення 21.06.2021).
6. Громадська активність громадян України. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini>
7. Дослідження «вплив воєнного стану на громадську участь в Україні» Рада Європи. 2022. <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85>

8. Результати дослідження «Стан інформування і залучення жителів громад в умовах воєнного стану». 2023 р.
<https://prosto.in.ua/ua/novyny/novyny/rezultati-doslidzhennya-stand-informuvannya-i-zaluchennya-zhiteliv-gromad-v-umovakh-voennogo-standu>

4. САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Самостійна робота – вид позааудиторної роботи навчального характеру, яка спрямована на вивчення програмного матеріалу навчального курсу. Формами самостійної роботи студентів є:

- підготовка індивідуального проекту студента;
- опрацювання нової наукової та навчальної літератури, рішень Конституційного Суду України, Європейського Суду з прав людини, статистичних даних, звітів державних органів України, неурядових правозахисних організацій щодо захисту прав людини;
- робота над кейсами;
- виконання практичних завдань, самотестування;
- написання есе та рефератів;
- підготовка тез доповідей на науково-практичні конференції та статей;
- участь у конкурсах студентських наукових праць;
- підготовка до практичних занять та колоквиумів.

Індивідуальний проект студентів з навчальної дисципліни «Демократія: від теорії до практики» виконується у формі громадянського проекту.

Під час виконання студентського проекту студенти критично розглядатимуть проблему, яку знайдуть у своїй громаді чи суспільстві загалом. Важливо буде детально дослідити проблему, щоб виявити її причини, дізнатися про інші проблеми, пов'язані з нею, розглянути різні погляди перед тим, як робити висновки та розробляти план дій для вирішення виявленої вами проблеми. Цей процес складатиметься з багатьох кроків. Студентам буде необхідно розглянути кожную з тем курсу в контексті вашої проблеми: 1) чи стосується проблема питання прав людини і які варіанти вирішення необхідні; 2) відповідальність органів влади та можливі заходи, яких вони можуть ужити; 3) яку роль відіграє чи може відігравати громадянське суспільство; 4) заходи, яких можуть ужити самі громадяни. Студентський проект складається з кількох

компонентів, обов'язкових до виконання. У деяких аспектах проєкт передбачає роботу в групах, однак поряд із цим він містить і низку завдань, які кожен член команди виконуватиме індивідуально. На основі спільного інтересу до вирішення виявленої проблеми у вашому закладі вищої освіти (ЗВО), громаді, місті, регіоні або в Україні загалом будуть створені невеликі групи студентів (від 3 до 6 осіб). Дотримання кроків, описаних у посібнику Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: [посібник для студентів](#). 2019. 100 с. Міжнародна фундація виборчих систем., є необхідною передумовою ефективної реалізації проєкту. До кожного кроку в посібнику визначено інструкції, які допоможуть вам в цьому процесі.

Студентський проєкт. Приклад. «Зменшення рівня споживання алкогольної та тютюнової продукції неповнолітніми»

Розуміння проблеми. Студенти з'ясували, що випадки продажу алкогольної й тютюнової продукції неповнолітнім помітно почастишали. Усі студенти часто бачили нетверезих підлітків пізно ввечері на вулицях, а також помічали неповнолітніх, які курили. Студенти зрозуміли, що подібний стан речей становить серйозну загрозу як здоров'ю молодих людей, так і майбутньому України, тому вирішили попрацювати над цією проблемою. Для того щоб більш глибоко осмислити проблему, студенти провели дослідження на основі багатьох джерел. Одним із джерел, до якого вони звернулися, були матеріали дослідження, проведеного Українським інститутом соціологічних досліджень імені Олександра Яременка. У цьому дослідженні показано, що 83,4% учнів принаймні раз у житті споживали алкогольні напої, 34,5% безперешкодно купували алкогольні напої в магазинах, а 12,2% призвичаїлися до щоденного куріння. Студенти також переглянули наявне законодавство щодо продажу алкоголю та тютюнової продукції неповнолітнім і виявили, що такий продаж є незаконним. Водночас вони з'ясували, що багато з тих, хто займається продажем цих товарів, не знають чинного законодавства. Спираючись на отримані під час дослідження дані, студенти визначили собі за мету зменшення споживання алкогольної та

тютюнової продукції серед неповнолітніх. Щоб досягти поставленої мети, вони вирішили, що їм потрібно буде працювати в трьох напрямках: підвищення обізнаності неповнолітніх про проблеми та ризики для здоров'я, до яких призводить зловживання алкоголем і тютюном; попередження продавців про можливу відповідальність за продаж такої продукції; а також поширення інформації про проблему з метою посилення поінформованості в суспільстві. До цільової аудиторії вони планували включити переважно неповнолітніх (16-18 років), продавців магазинів і пересічних громадян. Студенти були також переконані в тому, що надважливим завданням є також внесення змін до чинного законодавства, спрямованих на посилення відповідальності продавців, які дозволяють собі продавати алкогольні та тютюнові вироби неповнолітнім. Однак означений напрям діяльності не був включений ними до своєї проєктної пропозиції.

План дій. Знайти й замовити наліпки про заборону продажу алкоголю та тютюнової продукції неповнолітнім. 2. Узяти наліпки й здійснити «обхід» магазинів у своєму районі, щоб нагадати продавцям у магазинах про відповідальність за неправомірні дії, і розклеїти наліпки в магазинах. 3. Поширити інформацію в Інтернеті про шкоду для здоров'я, якої завдає алкоголь і тютюн. 4. Створити сторінку в Instagram, щоби мати можливість інформувати підлітків у соціальних мережах.

Реалізація плану дій. Було створено акаунт в Instagram. На ній було розміщено дві фотографії, щоб показати, як алкоголь і тютюн впливають на організм людини. Станом на липень 2019 р. сторінка в Instagram мала 137 підписників. Обхід місцевих магазинів включав 12 магазинів міста Харкова. Студенти поспілкувалися з власниками магазинів і продавцями й попередили їх про відповідальність згідно із законодавством за продаж алкоголю й тютюнової продукції неповнолітнім, а також розмістили в їхніх магазинах наліпки з написом такого змісту: «Ми не продаємо тютюн і алкоголь особам віком до 18 років». Студенти планують продовжувати використовувати соціальні мережі в просвітницьких цілях.

Критерії оцінювання студентського проекту

Враховуючи різноманіття форм індивідуального студентського проекту, і той факт, що останній оцінюється в діапазоні від 0 до 20 балів, використовуються такі критерії її оцінювання:

- складність форми обраної студентом індивідуального проекту;
- ступінь самостійності виконання індивідуального проекту;
- творчий характер індивідуального проекту;
- внутрішня послідовність, логічність і завершеність індивідуального проекту.

Розрахункова шкала для оцінювання індивідуального проекту студента (кількість балів і критерії оцінювання):

20 балів – обрана студентом форма індивідуального проекту характеризується підвищеною складністю; проект має самостійний, творчий характер; проекту притаманні внутрішня послідовність, логічність і завершеність.

10 балів – індивідуальний проект має самостійний характер, однак містить окремі хибні або не аргументовані висновки.

0 балів – індивідуальний проект не має самостійного характеру, містить хибні та не аргументовані висновки, протиріччя; не відповідає вимогам, щодо оформлення відповідного виду робіт.

0 балів – індивідуальний проект не виконано.

5. ГЛОСАРІЙ ДО КУРСУ «ДЕМОКРАТІЯ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ (КУРС IFES УКРАЇНИ)»

Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин. У прийнятих на зустрічі на найвищому рівні Гельсінських рішеннях від 10 липня 1992 р. був ухвалений мандат Верховного комісара у справах національних меншин. Згідно з мандатом Верховний комісар діє під егідою Комітету старших посадових осіб (КСПО) (в 1994 р. перейменованого в Керівну раду), що має слугувати механізмом запобігання виникненню конфліктів на найбільш ранній стадії (п. 2 ч. II). Верховний комісар забезпечує, за можливості, попередження та в необхідних випадках термінові дії щодо пов'язаних із проблемами національних меншин напружених ситуацій, які ще не вийшли зі стадії «раннього попередження», але потенційно здатні, на думку Верховного комісара, перерости в конфлікт у регіоні НБСЄ, тобто становлять загрозу миру, стабільності або нормальним відносинам між державами-учасниками і вимагають уваги та дій Ради чи Комітету старших посадових осіб (п. 3 ч. II). У рамках своїх мандатних повноважень Верховний комісар (ВКНМ) діє конфіденційно і незалежно від усіх сторін, безпосередньо залучених у такі напружені ситуації (п. 4 ч. II). Вступаючи в особисті контакти з безпосередньо зацікавленими сторонами, він може обговорювати з ними відповідні питання і за необхідності сприяти усталенню діалогу, зміцненню довіри й співробітництва між ними (п. 12 ч. II). Відповідно до повноважень, визначених у мандаті, ВКНМ діє незалежно від сторін, що беруть участь у конфлікті. При здійсненні своїх повноважень він може: 1) відвідувати держави-учасниці; 2) вступати в діалог із сторонами конфлікту; 3) одержувати інформацію з перших рук про становище національних меншин; 4) сприяти діалогу, створенню атмосфери довіри і співробітництва між сторонами конфлікту. Якщо ВКНМ доходить висновку, що існує ризик виникнення конфлікту в регіоні, він, керуючись необхідністю «раннього Глосарій 275 попередження», має терміново сповістити про це голову Керівної

ради, який повинен внести дане питання до порядку денного чергової сесії Ради. Рада призначає Верховного комісара на основі консенсусу за рекомендацією КСПО на трирічний строк, що може бути подовжений не більш ніж на один термін. Першим Верховним комісаром у січні 1993 р. був призначений Макс ван дер Стул з Голландії. На даний час Верховним комісаром ОБСЄ у справах національних меншин є Ламберто Заньєр. Посаду ВНКМ створено передусім із метою гарантування європейської безпеки, а не для захисту прав певних національних меншин, тим паче осіб, які до них належать. Проте дуже важливо, що ОБСЄ вчасно звернула увагу на тісний взаємозв'язок між існуючими і потенційно можливими напруженими ситуаціями, пов'язаними із етнічними меншинами і безпекою в Європі, та визначила питання захисту меншин як одне з центральних у своїй діяльності і чимало зробила в цій сфері.

Внутрішньо переміщені особи (впо). Відповідно до Закону України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб”, ВПО - це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Воєнний стан. Відповідно до Закону України “Про правовий режим воєнного стану”, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав

і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р. Зміст найважливіших положень декларації, яка складається з преамбули та 9 статей, полягає в тім, що держави: 1) уможливають на своїх територіях існування й самобутність національних або етнічних, культурних, релігійних і мовних меншин; 2) забезпечують створення умов для розвитку цієї самобутності (п. 1 ст. 1); 3) уживають належні законодавчі й інші заходи для досягнення цих цілей (п. 2 ст. 1); 4) уживають за необхідності заходи для забезпечення того, щоб особи, які належать до меншин, могли повною мірою й ефективно здійснювати всі свої права людини й основні свободи без будь-якої дискримінації і на основі повної рівності перед законом (п. 1 ст. 4); 5) уживають заходи для створення сприятливих умов, що дозволяють особам, які належить до меншин, виражати свої особливості і розвивати культуру, мову, релігію, традиції та звичаї за винятком тих випадків, коли конкретна діяльність здійснюється на порушення національного законодавства і суперечить міжнародним нормам (п. 2 ст. 4); 6) уживають відповідні заходи до того, щоб там, де це можливо, особи, які належать до меншин, мали належні можливості для вивчення своєї рідної мови чи навчання своєю рідною мовою (п. 3 ст. 4); 7) за необхідності вживають заходи в області освіти з метою стимулювання вивчення історії, традицій, мови і культури меншин, які проживають на їхній території (п. 4 ст. 4); 8) розглядають питання про вжиття необхідних заходів до того, щоб особи, які належать до меншин, могли повною мірою брати участь у забезпеченні економічного прогресу і розвитку своєї країни (п. 5 ст. 4); 9) планують і здійснюють свою національну політику та програми співробітництва і допомоги між державами за відповідного врахування законних інтересів осіб, які належать до меншин (ст. 5); 10) співробітничать в питаннях, що стосуються осіб, які належать до меншин, у тому числі в обміні інформацією й досвідом, з метою розвитку взаєморозуміння й

довіри, а також усталення поваги до прав, викладених у декларації (ст. 6, 7). Особи, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, відповідно до положень Декларації мають право: а) користатися надбаннями своєї культури, сповідувати свою релігію і відправляти релігійні обряди, а також використовувати свою мову в приватному житті і публічно (привселюдно), вільно і без втручання чи дискримінації в будь-якій формі (п. 1 ст. 2); б) активно брати участь у культурному, релігійному, суспільному, економічному і державному житті (п. 2 ст. 4); в) активно брати участь у прийнятті на національному, а там, де це необхідно, на регіональному рівні рішень, що стосуються тої меншини, до якої вони належать, чи тих регіонів, у яких вони проживають, у порядку, що не суперечить національному законодавству (п. 3 ст. 4); г) створювати свої власні асоціації і забезпечувати їх функціонування (п. 4 ст. 4); д) встановлювати і підтримувати без будь-якої дискримінації вільні і мирні контакти з іншими членами своєї групи та з особами, що належать до інших меншин, а також транскордонні контакти з громадянами інших держав, з якими вони зв'язані національними, етнічними, релігійними чи мовними узами (п. 5 ст. 4).

Демократія. Форма правління, в якій повноваження з управління виходять від народу, або завдяки прямому шляху прямого референдуму або ж за допомогою представників, які обираються людьми, які мають право брати участь у голосуванні. Дискримінація за ознакою інвалідності: дискримінаційна, переважна чи образлива практика, пов'язана з переконаністю в тому, що люди з інвалідністю є нижчими стосовно інших людей.

Дискримінація. Будь-яка відмінність, відчуження або обмеження на основі переваги, виходячи з таких ознак, як расова приналежність, культура, етнічне походження, громадянство, сексуальна орієнтація, релігія, фізична інвалідність або інші характеристики, не пов'язані з конкретною ситуацією.

Європейська конвенція про захист від катувань або поводження або покарання, що принижує гідність. Регіональний договір у сфері захисту прав людини, прийнятий у 1987 році Радою Європи, метою якого є запобігання

різноманітним порушенням прав людей, які утримуються під вартою державними органами в таких місцях, як в'язниці, центри для неповнолітніх правопорушників, поліцейські дільниці, табори біженців чи психіатричні лікарні.

Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (ЄКПЛ). (Європейська конвенція, Європейська конвенція про права людини) – регіональний договір про захист прав людини, ухвалений у 1950 році Радою Європи. Усі держави-члени Ради Європи є сторонами в ЄКПЛ, а від нових членів очікується, що вони ратифікують цю Конвенцію у найкоротший термін.

Етнічні групи – це не раси, бо етнічну належність можна визначити набагато точніше, ніж расу, й навіть логічно незалежно від неї: адже і серби, і хорвати – слов'яни, а євреї бувають і білі, і чорношкірі. Членство в етнічній групі не конче пов'язує індивіда з певною територією, як, скажімо, національність. Проте етнічний конфлікт може мати ті самі ознаки, що й міжнаціональний та міжрасовий конфлікт, а також конфлікт між релігійними групами. Етнічні конфлікти в Північній Ірландії (між “католиками” і “протестантами”), Лівані (між арабами-християнами і арабами-мусульманами) й на Балканах (де православні серби відрізняються від хорватів-католиків та мусульман здебільшого релігійними поглядами)– це все конфлікти, визначені здебільшого належністю до певної релігії. Натомість для басків, валійців та грузинів значно важливішою рисою етнічної належності, ніж раса, національність або релігія, є мова. Кінець кінцем, немає значення, чи те спільне походження й традиції, що їх ми згадали на початку, можна охарактеризувати як об'єктивну реальність, а чи їх просто “винайшли” або “вибрали”. Отож етнічна свідомість, що породжує етнічні конфлікти, цілком може залежати від контексту, в якому люди формують свою 278 Глосарій свідомість, і зокрема від інших етнічних груп, існування яких вони визнають у цьому контексті (Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна. А. Макмілана – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2006. –С. 220-221).

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Прийнята Радою Європи 5 листопада 1992 р. Набула чинності 1 березня 1998 р. Виходячи з положень хартії, її учасницею може бути й держава, яка не є членом Ради Європи. У преамбулі цього документа проголошується, що охорона історичних регіональних мов або мов меншин Європи, деякі з яких перебувають під загрозою відмирання, сприяє збереженню та розвитку культурного багатства і традицій Європи; що право на використання регіональної мови або мови меншини у приватному та суспільному житті є невід'ємним правом відповідно до принципів, проголошених у Міжнародному пакті Організації Об'єднаних Націй про громадянські і політичні права, та відповідно до духу Конвенції Ради Європи про захист прав і основоположних свобод людини. Але в той же час у преамбулі встановлюється, що охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх. У першій частині Хартії регіональні мови або мови меншин визначаються як мови, які традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які становлять групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави та відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави; цей термін не включає діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів. У другій частині Хартії закріплюються цілі та принципи, яких мають дотримуватися держави при здійсненні політики стосовно мов меншин. Зокрема, встановлюються обов'язки країн-учасниць щодо ліквідації будь-яких необґрунтованих обмежень стосовно використання мов меншин, їх функціонування та розвитку. Країни-учасниці зобов'язуються відповідними засобами поглиблювати взаєморозуміння між всіма мовними групами населення країни і зокрема сприяти вихованню поваги, розуміння і терпимості щодо регіональних мов або мов меншин як однієї з цілей освіти і професійної підготовки, яка надається в їхніх країнах, а також заохочувати засоби масової інформації до досягнення такої цілі. Глосарій 279 У третій частині встановлюються обов'язки, що беруть на себе країни відносно мов меншин у сфері освіти, судочинства, місцевої

адміністрації, надання публічних послуг на місцевому рівні, засобів масової інформації, культури, економічного і соціального життя. Взагалі в цій частині Хартії представлено 97 альтернатив, з яких кожна країна-учасниця зобов'язується застосовувати щонайменше тридцять п'ять пунктів або підпунктів. У подальшому країна-учасниця має право взяти на себе й інші зобов'язання. Сторони мають подавати Генеральному секретарю Ради Європи доповідь про виконання тих положень Хартії, які вони прийняли. Перша доповідь подається через рік після набрання Хартією чинності стосовно відповідної країни, наступні доповіді подаються кожні три роки після першої доповіді. Крім того, країна-учасниця визначає у своїй ратифікаційній грамоті або своєму документі про прийняття чи затвердження кожен регіональну мову або мову меншини. Наприклад, регіональними мовами у Німеччині є датська, фризська та лужицька, в Угорщині регіональними мовами є німецька, сербська та чеська, у Хорватії такими мовами є італійська, сербська, угорська, чеська, словацька та українська, в Чехії – словацька, польська, німецька та ромська мови.

Європейський суд з прав людини. Наднаціональна судова інституція, створений на підставі Європейської конвенції про захист прав людини, який передбачає юридичне оскарження в останній інстанції для осіб, які вважають, що їхні права людини були порушені Договірною Стороною в Конвенції. Розташований у Страсбурзі.

Загальна декларація прав людини (Загальна декларація). Основний документ ООН, що встановлює стандарти та норми у сфері прав людини, прийнятий Генеральною асамблеєю 10 грудня 1948 року, яких держави-учасниці домовилися дотримуватись. Незважаючи на те, що ця декларація була покликана бути не обов'язковою, згодом різні її положення стали настільки широко визнані, що тепер можна сказати, що вона є частиною звичайного міжнародного права.

Концепція прав людини. В основі концепції прав людини лежать дві основні цінності: перша – це людська гідність, а друга – рівність. Права людини можна розуміти як щось, що визначає базові норми, необхідні для того, щоб жити з почуттям

гідності, і їх універсальність впливає з того, що, принаймні, у цьому всі люди рівні. Ми не маємо і не можемо тут когось виокремлювати.

По суті, щоб прийняти концепцію прав людини, достатньо лише визнання цих двох переконань або цінностей, і навряд чи хто-небудь стане із цим сперечатися. Ось чому ідея прав людини отримує підтримку з боку всіх світових культур, усіх цивілізованих урядів, усіх основних релігій. Майже повсюдно визнано, що влада держави не може бути безмежною або довільною, вона повинна бути обмежена необхідністю забезпечити хоча б мінімальні умови всім, хто перебуває під її юрисдикцією, щоб вони могли жити з почуттям людської гідності.

Із цих двох основних цінностей можна вивести багато інших і за їх допомогою точніше визначити, як на практиці мають співіснувати люди і суспільства. **Свобода**, оскільки людська воля становить важливу частину людської гідності; примушування робити щось усупереч нашому бажанню принижує людську особистість. **Повага до інших**, оскільки відсутність поваги до інших не дозволяє оцінити їх індивідуальність і їх людську гідність. **Недискримінація**, оскільки рівність людей з погляду людської гідності означає, що ми не можемо судити про людей на підставі фізичних (або інших) ознак, які не пов'язані з людською гідністю. **Толерантність**, оскільки нетерпимість вказує на відсутність поваги до відмінностей, а рівність не означає тотожності або однаковості. **Справедливість**, оскільки люди, рівні у своїй приналежності до людського роду, заслуговують справедливого ставлення. **Відповідальність**, оскільки повага прав інших осіб тягне за собою відповідальність за свої дії і надає зусилля для реалізації прав всіх і кожного. (Див. [Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді](#)).

Меншина – це «менша за чисельністю, що не займає панівного становища група, члени якої – громадяни цієї держави – мають з етнічної, релігійної або мовної точок зору характеристики, відмінні від характеристик основної частини населення, і виявляють, нехай навіть непряме, почуття солідарності з метою збереження своєї культури, своїх традицій,

пелірії або мови» (Capotorti F. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities // Human Rights Study Series № 5. – N.Y., 1978. – P.5-12, 95, 96).

Національні меншини — це стала група громадян України, які не є етнічними українцями, традиційно проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність (ст. 1 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України»).

Конституційні права і свободи — це закріплені в Конституції України та гарантовані державою можливості кожної людини і громадянина вільно і самостійно обирати вид і міру своєї поведінки, користуватися наданими йому соціальними благами як в особистих так і суспільних інтересах.

Система конституційних прав і свобод людини — це цілісна система основних прав, свобод, яка наочно виявляється через їх класифікацію на основі різноманітних критеріїв.

Особисті (громадянські) права і свободи — це основні права і свободи, які покликані забезпечити свободу й автономію індивіда як члена громадянського суспільства, його юридичну захищеність від будь-якого незаконного зовнішнього втручання.

Політичні права і свободи — це права, які належать людині як члену політичного співтовариства, коли він виступає насамперед як громадянин держави.

Економічні, соціальні, культурні і екологічні права — це права, пов'язані з діяльністю людини в економічній сфері, її соціальними відносинами з суспільством, державою, колективами, іншими людьми, з діяльністю в сфері культури, духовного життя і оточуючого природного середовища.

Колективні права — це права народу, право колії, право спільноти тощо, які формуються в міру становлення інтересів тієї чи іншої спільноти, колективу, яким характерні властивості, які визначаються цілями й інтересами колективних утворень.

Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995 року. Затверджена Комітетом міністрів Ради

Європи 10 листопада 1994 р., відкрита для підписання 1 лютого 1995 р. і чинна з 1 лютого 1998 р. Ратифікована Законом України № 703/97- ВР від 09 грудня 1997 р. Цей документ є першим чинним спеціальним багатостороннім міжнародно-правовим документом, присвяченим захистові прав національних меншин загалом, у якому наголошується, що такий Глосарій 281 захист становить невід'ємну складову міжнародного захисту прав людини. Рамкова конвенція складається з преамбули, 5 розділів та 32 статей. Зі змісту преамбули випливає, що учасниками її можуть бути як держави-члени Ради Європи, так і інші держави, котрі її ратифікують. Це положення було прийняте заради уможливлення приєднання до конвенції держав-учасниць ОБСЄ, які не є членами Ради Європи. Відтак Азербайджан, Боснія та Герцеговина, Вірменія і Югославія приєдналися до РК іще до свого вступу в РЄ. Розділ I (ст. 1–3) регулює загальні питання правового статусу національних меншин та осіб, які до них належать. Захист національних меншин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин, є невід'ємною складовою міжнародного захисту прав людини і, власне, одним із напрямів міжнародного співробітництва (ст. 1). Ст. 3 встановлює: «1. Кожна особа, яка належить до національної меншини, має право вільно вирішувати, вважатися їй чи не вважатися такою, і таке рішення або здійснення прав у зв'язку з ним не повинно зашкоджувати такій особі. 2. Особи, які належать до національних меншин, можуть здійснювати права і свободи, що випливають із принципів, проголошених в цій Рамковій конвенції, одноосібно та разом з іншими». Розділ II (ст. 4–19) закріплює перелік зобов'язань сторін конвенції щодо осіб, які належать до національних меншин. Правила цих статей Конвенції передбачають, що її учасники зобов'язуються гарантувати рівність перед законом та право на рівний правовий захист особам, які належать до національних меншин, а також зобов'язуються вживати в разі необхідності належні заходи для досягнення в усіх сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя цілковитої фактичної рівності між особами, які належать до національної меншини, і особами, які належать до більшості населення (ст. 4). У документі визначено також

зобов'язання держав-учасниць створювати такі умови, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість підтримувати та примножувати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину. Без шкоди для заходів, що вживаються згідно із загальною політикою інтеграції, сторони мають утримуватися від політики та практики асиміляції осіб, які належать до національних меншин, проти їхньої волі і захищати цих осіб від будь-яких дій, спрямованих на таку асиміляцію (ст. 5). Ст. 6 Конвенції передбачає, що сторони мають створювати атмосферу толерантності та міжкультурного діалогу і здійснювати дієві кроки для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, які проживають у межах їх території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації, а також зобов'язуються вживати належні заходи для захисту осіб, які можуть стати об'єктами погроз або актів дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності. Також у конвенції закріплюється право кожної особи, яка належить до національної меншини, на свободу асоціацій, свободу виявлення поглядів і свободу думки, совісті та релігії (ст. 7), право на сповідання своєї релігії або дотримання переконань та право на створення релігійних установ, організацій та асоціацій (ст. 8). Згідно з положеннями Рамкової конвенції держави-учасниці мають визнавати право на свободу виявлення поглядів кожної особи, яка належить до національної меншини, включно зі свободою дотримуватися своїх поглядів та одержувати й поширювати інформацію та ідеї мовою своєї національної меншини без втручання держави і не зважаючи на кордони. Сторони повинні забезпечити в межах своїх правових систем такі механізми, аби особи, котрі належать до національної меншини, не зазнавали дискримінації в доступі до засобів масової інформації (ст. 9). Крім того, сторони не перешкоджають особам, які належать до національної меншини, створювати та використовувати друковані засоби масової інформації. У межах законодавства,

яким регулюються сфера функціонування радіомовлення та телебачення, вони повинні забезпечити особам, які належать до національної меншини, щонайповнішу можливість створення та використання своїх власних засобів масової інформації. Так само в рамках своїх правових систем сторони вживають належні заходи для полегшення особам, які належать до національної меншини, доступу до засобів масової інформації з метою сприяння поглибленню терпимості та розвитку культурного плюралізму (ст. 9). Положення конвенції стосуються також і мовних прав національної меншини в місцевостях традиційного розселення меншини. Зокрема, ст. 10 окреслює це право так: «1. Сторони зобов'язуються визнавати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право на вільне і безперешкодне використання мови своєї меншини, приватно та публічно, в усній і письмовій формі. 2. У місцевостях, де традиційно проживають особи, які належать до національних меншин, або де вони складають значну частину населення, на прохання таких осіб і якщо таке прохання відповідає реальним потребам, Сторони прагнуть забезпечити, по можливості, умови, які дозволяють використовувати мову відповідної меншини у спілкуванні цих осіб між собою та з адміністративними властями. 3. Сторони зобов'язуються гарантувати кожній особі, яка належить до національної меншини, право бути негайно поінформованою зрозумілою для неї мовою про підстави її арешту, про характер та причини будь-якого звинувачення проти неї, та право захищати себе цією мовою, у разі необхідності, із використанням безкоштовних послуг перекладача». У ст. 11 проголошується обов'язок сторін визнавати за кожною особою, яка належить до національної меншини, права на вживання свого прізвища (яке з урахуванням законодавства більшості країн дається дитині з моменту народження за прізвищем батька) та імені мовою національної меншини й оприлюднення інформації приватного характеру цією мовою. У місцевостях, де традиційно проживають національні меншини або де вони складають значну частину населення, сторони погодилися вживати традиційні назви населених пунктів і вулиць та інші топоніми, призначені для загального користування, також і мовою відповідної

меншини, якщо в цьому є достатня необхідність. В Рамковій конвенції також гарантується вивчення культури, історії, мови, релігії національних меншин та більшості населення, розвитку освітніх систем, навчанню в освітніх закладах мовою відповідної меншини, але це не повинно завдавати шкоди для вивчення офіційної мови. Зокрема, ст. 12 установлює вимогу сторін за необхідності вживати належні заходи в освітній та науково-дослідницькій галузях заради сприяння вивченню культури, історії, мови та релігії своїх національних меншин і більшості населення, а водночас містить зобов'язання створити особам, які належать до національних меншин, рівні можливості для доступу до освіти всіх рівнів.

Референдум (лат. referendum - те, що має бути повідомленим) - це прийняття рішень з найважливіших питань державного і громадського життя громадянами України шляхом прямого голосування.

6. СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ

Нормативно-правові акти

Загальна декларація прав людини 1948 р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Конституція України від 28.06.1996 р. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

Про виконання рішень і застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

Про звернення громадян: Закон України від 2.10.1996 р. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>

Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text>

Основна та рекомендована література

1. Berchenko H., Barabash Y. Freedom of Speech under Militant Democracy: The History of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine // *Baltic Journal of European Studies*. – 2019. – P. 3-24
2. Bálint Magyar and Bálint Madlovics The anatomy of post-communist regimes. A Conceptual Framework. *Central European University Press*. Budapest, 2020. 808 p.
3. Dakhova I., Tkachenko Ye., Zozuliak Z. ‘The protection of the rights of national minorities and indigenous peoples in Ukraine: theory and practice’ 2021. 4 (12) Access to Justice in Eastern Europe. P. 146-162. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.4-n000090.
4. Kovtun V. I. Social rights after the global financial crisis: Europe and imension / V. I. Kovtun, M. S. Kovtun // Financial and credit activity: problems of the oryand practice – 2018. – № 1. – С. 426-433.
5. Mokhonchuk B., Romaniuk P. Towards a Legal Framework That Protects Freedom of Expression in Electoral Processes. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Vol. 9, No. 3 (28). P. 43-62. URL: <https://content.sciendo.com/view/journals/bjes/9/3/article-p43.xml>
6. Slin’ko, Tetiana. Tkachenko, Yevhenii. Constitutional law and the constitutionality criterion of state bodies’ acts. *Wissenschaftlich-Praktischer Sammelband zum 10-jährigen Jubiläum der DUJV*. 2020. Hamburg. Band 3. S. 70-90.
7. Slinko T., Letnianchyn L., Bayrachna L, Tkachenko Y. ‘The Rule of Law principle in the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine’ (2022) Access to Justice in Eastern Europe. № 1 (13) P. 165-177. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.1-n000099>
8. Tkachenko Yevhenii, Tetiana Slin’ko Ensuring Person’s Language Rights in the Educational Sphere in Ukraine (Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021) URL: <https://www.atlantispress.com/proceedings/eler21/125954391>)

9. Slinko T, Uvarova O, 'Freedom of Expression in Ukraine: (Non) sustainable Constitutional Tradition' (2019) 9(3) Baltic Journal of European Studies 25-42.

10. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваїте, 2020. 560 с.

11. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Бушенка, М. М. Гнатовського. – К.: «РУМЕС», 2017. – 592 с. – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Tekst-monohrafijiperehidne-pravosuddya.pdf>

12. Барабаш Ю. Г. «Засіб захисту прав vs. правова визначеність» як дилема вітчизняної офіційної конституційної доктрини в контексті функціонування інституту конституційної скарги. *Український часопис конституційного права*. 2020. № 4. С. 47-60.

13. Барабаш Ю. Г. Конституційний вимір української демократії (історико-теоретичні нотатки) / Ю. Барабаш // *Право України*. – 2014. – № 7. – С. 137–145.

14. Барабаш Ю.Г. Питання демократії в правових позиціях Конституційного Суду України / Ю.Г. Барабаш // *Вісник Конституційного Суду України*. – 2011. – № 4. – С. 82–87.

15. Барабаш Ю., Мохончук Б. Принцип правової держави в конституційній доктрині України. *Новий шлях до права*. Колективна монографія. Київ: "Логос" 208 с.

16. Берченко Г.В. Дієвість конституційної скарги крізь призму перегляду судових рішень за виключними обставинами // Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); [редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л.Г. Бзова (відпов. секр.) та ін.]. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2020. – С. 178-180.

17. Берченко Г.В. Конституційний контроль за установчою владою в Україні: питання обмеження прав людини [Текст] / Г. В. Берченко // *Парадигми конституційного права: історія та сучасність*. XII Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і

повідомл. Міжнар. наук. конф. (1-2 листоп. 2019 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - Харків : Права людини, 2019. - С. 110-112

18. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія / О.М. Бориславська. Харків: Право, 2018. 384 с.

19. Водяніков О., Гендерна рівність Теорія і практика в порівняльному конституційному праві. *Видано в рамках проекту «Підтримка захисту прав людини через покращення доступу до конституційної юстиції», що реалізується Координатором проектів ОБСЄ в Україні.* К. 2021.

20. Головатий Сергій. Про людські права. Лекції. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – i-xxiv, 760 с.

21. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя. – Х.: Право, 2013. – 424 с.

22. Гурієв С., Трейсман Д. Як змінюються обличчя тиранії в ХХІ столітті. Видавництво BookChef, 2023 р. 432 с.

23. Дахова І.І. До питання щодо каталогу абсолютних прав людини в конституційному законодавстві України та міжнародних актах // «Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука, законодавство і правозастосовна практика: закономірності та тенденції розвитку»: Збірка тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. науково-практичної конференції. Люблін, 2020. С. 64-69.

24. Дахова І.І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського суду з прав людини / І.І. Дахова // Форум права. 2018. № 4. С. 17-25 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm 2018 4 4.pdf

25. Дослідження «вплив воєнного стану на громадську участь в Україні» Рада Європи. 2022. <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85>

26. Д-р Грір Берроуз Демократія від теорії до практики: підручник курсу. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 288 с. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES->

Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf

27. Д-р Гріп Берроуз Демократія від теорії до практики: посібник для студентів. Міжнародна фундація виборчих систем. 2019. 100 с.

<https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Student-Handbook-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>

28. Європейська комісія «За демократію через право» (венетійська комісія) Мірило правовладдя 2013 р. Режим доступу:

<https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>

29. Єзєров А. Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/811129/>

30. Ковтун В. Захист конвенційних прав в умовах політики жорсткої економії: аналітичний огляд. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. № 12 (49), 2018. С. 40-47.

31. Конституційна скарга у системі захисту прав людини в Україні: тематичний випуск // Право України. 2018. №12.

32. Конституційне право України : підручник / [Т.М. Слінько, Л.І. Летнянчин, Ф.В. Веніславський та ін.] ; за заг. ред. Т.М. Слінько. Харків : Право, 2020. 592 с.

33. Летнянчин Л. Свобода й людська гідність як фундаментальні конституційні цінності. Збірник матеріалів і тез Міжнародної онлайн-конференції, присвяченій 25-й річниці Конституції України (Харків, Одеса, Львів, Київ, 14-25 червня 2021 р.). Київ. ВАІТЕ, 2021.

34. Летнянчин Л.І. Пряма дія норм Конституції України: від принципу – до практичного застосування / Л.І. Летнянчин // Вісник Нац. акад. прав. наук України. 2017. №4. С. 115-127.

35. Основи демократії : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Третє видання, оновлене і доповнене / За заг. ред. А. Ф. Колодій. Львів : Астролябія, 2009. 832 с.

36. Остапенко, В. В. Судові гарантії конституційних прав людини: порівняльно-правовий аспект [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 - Конституційне право; муніципальне право / В. В. Остапенко ; наук. кер. роботи Ю. Г. Барабаш ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - Харків : б. в., 2018. - 221 с.

37. Павшук К. О. Демократичні засади конституційного ладу України : монографія. – Х : Юрайт, 2016. – 200 с.

38. Результати дослідження «Стан інформування і залучення жителів громад в умовах воєнного стану». 2023 р. <https://prosto.in.ua/ua/novyny/novyny/rezultati-doslidzhennya-stand-informuvannya-i-zaluchennya-zhiteliv-gromad-v-umovakh-voennogo-standu>

39. Речицький В. Неформальний конституціоналізм-II. Друге, доповнене видання / В.В. Речицький. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2021. 440 с.

40. Різник С. Конституційність нормативних актів. Сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні. – Львів, 2020. – 542 с.

41. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія / М.В. Савчин. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.

42. Скрипнюк О.В. Права і свободи людини та громадянина: міжнародні стандарти, національна практика і проблеми їх конституційної модернізації в Україні [Текст] // Проблеми законності: 36. наук. пр. Харків: Нац. юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. Вип. 125. С. 56-63.

43. Слінько Т.М., Ткаченко Є.В. Право конституційної держави і критерій конституційності актів державних органів. *Право у сучасному політичному*

44. Токвіль А. Про демократію в Америці. У двох томах. Пер. з франц. Г. Філіпчука та М. Москаленка; передмова А. Жардена. Київ : Видавничий дім "Всесвіт", 1999. 590 с. URL: <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm> (дата звернення 20.06.2021).у *житті*. Наукове видання. К. Логос. 2020. 390 с.

45. Харатян Т.Н. Зміст права людини на життя у рішеннях Європейського суду з прав людини та національних органів конституційної юрисдикції. Вісник Конституційного

Суду України : загальнодержавне періодичне видання. 2017. №6. С. 73-80.

Інформаційні ресурси

1. Демократія від теорії до практики. Інтерактивний курс із громадянської освіти для студентів закладів вищої освіти [IFESAcademy \(theworkademy.com\)](http://IFESAcademy.theworkademy.com)

2. Курс з громадянської освіти для закладів вищої освіти <https://ifesukraine.org/what-we-do/gromadyanska-osvita/>

3. DemTalk та DemEducation. Кожен семестр ми запрошуємо кращих практиків-змінотворців, активістів, журналістів та різних цікавих людей, які розповідають про свій досвід, проводять вебінари для студентів, наприклад щодо дизайну презентацій, публічних виступів, критичного мислення тощо. <https://www.facebook.com/democracyua>

4. ДемБачення – всеукраїнська презентація студентських проєктів громадянської дії. Кожен рік ми оголошуємо конкурс та запрошуємо студентів взяти участь у пітчінгу своїх ідей з подальшою підтримкою від IFES. Рекомендуємо налаштовувати своїх студентів на крутий результат та подаватися на конкурс. <https://www.facebook.com/democrasyua/videos/1131436704003674>

5. Інтерактивна мапа студентських проєктів <https://demmap.ifesukraine.org/>

6. Офіційна сторінка Конституційного Суду України – [http:// www.ccu.gov.ua](http://www.ccu.gov.ua)

7. Офіційна сторінка Верховної Ради України – <https://www.rada.gov.ua>

8. Офіційна сторінка Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – <https://www.ombudsman.gov.ua>

9. Офіційна сторінка Європейської Комісії <http://ec.europa.eu>

10. Офіційна сторінка Європейського Суду з прав людини [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{)

11. Офіційна сторінка Європейського Омбудсмена
<http://www.ombudsman.europa.eu/start.faces>

12. Навчальний електронно-інформаційний комплекс кафедри конституційного права України
<https://neik.nlu.edu.ua/moodle/course/view.php?id=46>

13. FreedomHouse. <https://freedomhouse.org/reports>

14. Центр інформації про права людини (популяризація прав людини, верховенства права та ідей громадянського суспільства в Україні). <https://humanrights.org.ua/>

15. EuropeanInstituteForGenderEquality.
<http://eige.europa.eu/>

7. ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ «ДЕМОКРАТІЯ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ» для студентів заочної форми навчання

1. Принципи демократії, як вони працюють.
2. Ліберальна демократія в електронну добу.
3. Принцип поділу влади. Система стримувань та противаг.
4. Прозорість в діяльності органів публічної влади.
5. Захист приватної власності як функція держави.
6. Роль та завдання соціальної держави в умовах ліберальної демократії (народоправства).
7. Основні концепції походження держави й політичної влади.
8. Філософські засади демократичного врядування (Д. Локк, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо).
9. Значення довіри між суб'єктами демократичного владарювання й громадянським суспільством.
10. Засади рівності та терпимості (толерантності) в умовах демократії.
11. Тенденції розвитку сучасних демократичних держав.
12. Сутність та природа прав і свобод людини.
13. Еволюція прав людини. Покоління прав людини.
14. Індивідуальні та колективні права.
15. Сутність громадянських, політичних, соціально-економічних та культурних прав людини.
16. Зобов'язання держави щодо прав людини. «Негативні» й «позитивні» права.
17. Дискусія щодо виправданості обмежень на здійснення прав людини.
18. Гідність, свобода, рівність, толерантність, демократія та справедливість в контексті розуміння прав людини.
19. Розвиток ідеї прав людини на українських теренах.
20. Нормативні (юридичні) засоби захисту прав і свобод людини.
21. Сучасні системи захисту прав людини: універсальна та регіональні. Європейський суд з прав людини.

22. Національні механізми захисту прав людини (законодавство, правоохоронні органи, суд, уповноважений парламенту з прав людини, громадські правозахисні організації).

23. Основні міжнародні документи в царині захисту прав людини: Загальна декларація прав людини (1948), Європейська Конвенція захисту прав людини і основоположних свобод (1950), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Хартія засадничих прав Євросоюзу (2009).

24. Особливості захисту прав вразливих верств населення. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про права дитини, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Конвенція про права осіб з інвалідністю. Захист прав людини під час воєнних дій.

25. Сутність та основні ознаки конституційної держави.

26. Політична активність молоді в контексті громадянського суспільства.

27. Еволюція українського конституціоналізму («Руська правда», «Литовські статuti», «Конституція Пилипа Орлика», універсали УНР, конституції СРСР, конституції радянської України).

28. Сучасний конституціоналізм в Україні.

29. Сутність та форми реалізації народовладдя в Україні.

30. Сталий розвиток в умовах народоправства. Загрози ліберальній демократії (популізм, авторитаризм, тоталітаризм, абсентеїзм).

31. Демократичне врядування. Роль влади у вирішенні проблем суспільства. Підзвітність влади.

32. Роль виборів у ліберально-демократичних державах.

33. Політичні партії та формування партійної системи в Україні.

34. Роль громадянського суспільства у розбудові ліберальній демократії.

35. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні. Вплив громадянського суспільства на державну владу в Україні.

36. Свобода об'єднань і свобода вираження поглядів як ключові передумови демократичного правління.

37. Особливості розвитку громадянського суспільства в Західній, Центральній та Східній Європі.

38. Громадянська активність (політична участь) в Україні: сучасний стан.

39. Форми громадянської участі у здійсненні державної влади в Україні

(мирні збори, громадські об'єднання, петиції та звернення, вибори, громадські слухання тощо) та їх правове регулювання.

40. Що таке ліберальна демократія та її основні риси.

Навчальне видання

Електронне видання

**ДЕМОКРАТІЯ:
ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ
(курс IFES України)**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для студентів II курсу факультету адвокатури
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право»

У к л а д а ч і : Ткаченко Євген Володимирович
Ковтун Віталій Іванович
Павшук Катерина Олександрівна

Відповідальна за випуск *Тетяна Слінько*

Редактор *Людмила Русанова*
Комп'ютерна верстка *Юлії Бойко*

План 2023